

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Hakemli Dergi

IV. Sayı

SİVAS - 2000

ÇATIŞMA VEYA UZLAŞMA

21. Yüzyıla Girerken Çoğulculuğa Kur'an Açısından Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. Talip ÖZDEŞ*

A. Çoğulculuk

"Çoğulculuk" kavramı genel olarak farklı düşünce sistemlerinin, dünya görüşlerinin, inanç ve geleneklerin biri diğeri üzerinde hegemonya kurmaksızın beraberce bulunabilecekleri bir duruma işaret eder. Çoğulcu toplum, aralarında dil, din, ırk ve etnik açılarından farklılıklar olmasına rağmen barışçı bir yöntemle biri diğelerinin varlığını tasdik edip kabullenmek suretiyle bir arada beraberce yaşayabilen insanların oluşturduğu toplumdur. Yani o, böyle bir anlayışı ve yapılanmayı ortaya çıkarıp yönlendiren uygarlığın paradigmatik çerçevesi ve temel değer yargıları ile çelişmemesi kaydıyla her türlü düşüncenin ifade, örgütlenme ve kararları etkileyebilme hakkına sahip olduğu toplumdur.¹ Şayet modern toplumun özelliklerinden biri onun demokratik doğası ise, diğeri onun çoğulcu yapıda olmasıdır.² Çünkü demokrasi, ancak ülke hakkında önerdikleri çözümleri azınlıkta kalanların, çoğunluk haline gelebilme hak ve imkanının bulunduğu bir çoğunluk yönetimidir. Başka bir deyişle demokrasi, mevcut yönetimle, ülke çözümleri hakkında aynı düşüncede olmayanların, bu düşüncelerini açıklama ve yayma haklarının bulunduğu bir çoğunluk yönetimidir. Yoksa demokrasi çoğunluğun baskısı değildir.³ Bugün artık dünyada hiçbir toplum, geleneksel olsun veya

* Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara 1997, s. 49-50; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1976, s. 261.

² Christian Troll, *Truth and Pluralism*, International Christian-Muslim Conference at Vienna, Mayıs 1997, s. 8.

³ Bkz. Emre Kongar, *Demokrasi ve Kültür*, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 13-14; İlk defa M.Ö. VIII. yüzyılda Atina tüccarlarının, halkın çeşitli kesimleriyle birleşerek toprak soylularına baş kaldırmaları sonucu yönetime katılma hakkını elde etmeleriyle gerçekleşen demokrasi, köleleri bu katılmın dışında bırakmıştır. Demokrasi, kimisi geleneksel ve kimisi de modern dünyada ortaya çıkmış despotik rejimlere alternatif olarak gelişmiş bir yönetim biçimi olmasına ve onunla ideal manada kişi ya da sınıf egemenliğine karşı olarak siyasal bakımdan tam bir eşitlik içerisinde bütün vatandaşların yönetime katılmaları amaçlanmasına rağmen, toplumda ekonomik, politik, askeri, kültürel ve sosyal alanlarda güç vasıtalarını ellerinde bulunduran zümrelerin, birtakım yollarla geniş kitlelerin fikir ve politik eğilimlerini yönlendirmeleri ve demokrasiyi kendi istek ve çıkarları doğrultusunda şekillendirmeleri bir problem olarak devam etmektedir. Demokrasinin biri içsel, diğeri de biçimsel olmak üzere iki boyutu vardır. Onun içsel boyutunu bireysel hak ve özgürlükler, kanun önünde eşitlik ve fırsat eşitliği oluşturur. Demokraside bu içsel değerlerin sağlanması ve korunması için biçimsel şartlar geliştirilmiştir. Temel hak ve hürriyetlerden yoksun, biçimsel bir demokrasi, sadece şekil şartını gerçekleştirmekle kendisinden bekleneni yerine getirmiş olamaz. Türkiye de dahil demokratik bir yönetim tarzına sahip olduğunu iddia eden ülkeler arasında demokrasinin içsel değerlerini gerçekleştirip gerçekleştirememesi bakımından önemli farklar vardır.

teknolojik olarak gelişmiş olsun, homojen değildir. Her yerde dil, kültür, orijin, sosyo-ekonomik sınıf, ırk ve din bakımından çok farklı altyapılardan teşekkül eden sosyal gruplar bulabilmekteyiz. Batılı politik kullanımda, "çoğulculuk" kavramı, organize gönüllü kuruluşlar, ilgi grupları ve politik partiler tarafından hür bir şekilde geliştirilen birbirine zıt politik görüşlerin özel ve genel kabulüne, alternatif hükümetlerin ve rejimlerin toleransla karşılanmasına işaret etmektedir. Bu kavram her şeyden önce Avrupanın ve Kuzey Amerika'nın yüksek düzeyde sanayileşmiş toplumlarını karakterize etmesine rağmen, benzer şekilde bu tip çoğulcu durumları, artan derecede modern global sosyo-ekonomik yapılardan ve hayat tarzından etkilenecek hızlı bir değişim süreci yaşamakta olan geleneksel toplumlarda da bulmaktayız.⁴

Diğer birçok alanlarda olduğu gibi, iletişim ve haberleşme alanındaki büyük gelişmeler ve ileri teknoloji, ulusal sınırların aşılması, globalleşme olgusu, dünyanın birçok yerinde daha yoğun demokrasi taleplerini ve hak arayışlarını gündeme getirmektedir. Bütün bu gelişmeler, kültürler ve medeniyetler arasındaki karşılıklı etkileşimi hızlandırarak sosyal yapıda homojenlikten çoğulculuğa doğru bir değişimi de ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir değişim, insanları ve toplumları, aralarındaki etnik, kültürel ve dîni farklılıklara rağmen, bu farklılıkların da kabul edilip kendisini ifade etme imkanlarının bulunabileceği belli kurallar ve uzlaşma zeminleri üzerinde bir arada yaşatma projelerinin geliştirilip hayata sokulmasını gerekli kılmaktadır.

Çoğulculuğun kabul edilip benimsenmesi, ona uygun fikrî, kültürel, hukukî ve politik zeminin oluşumuna bağlıdır. Ancak tarihi ve toplumsal gerçekliği kavrayıp açıklamada dialektik bir yolla çatışmayı esas alan ve toplumsal ilişkiler düzeninin uyumlu uzlaşma boyutunu ihmal eden yaklaşımlar, dünyamızın ve insanlığın geleceğini belirlemede politik ve ideolojik değerlendirmelerin ağır bastığı spekülâtif mahiyetteki çatışma projeleri ve bu projelerin bir yolla hayata geçirilmek istenmesi, gerçekleşmesi arzu edilen uzlaşma zeminlerinin oluşumunu güçleştirmektedir. Aslında uzlaşma ve çatışma ikisi birden toplumsal ilişkiler düzeninin değişik görünümünü oluşturuyor. Ancak gelecekte nasıl bir dünyayı düşlediğimiz, bunlardan hangisini beşerî ilişkiler ağının merkezine yerleştireceğimize bağlıdır.

B. Çatışmaların Gerçek Kaynağı

Tarihin başlangıcından beri insanlık dünyası barış dönemlerine şahit olduğu kadar savaş dönemlerine de şahit olmuştur. Dünyada insanların büyük çoğunluğu savaş ve çatışmaların karşısında olmasına rağmen, bazen savaşın alevleri bir kâbus gibi gelerek insanları ve toplumları her yönden kuşatır ve kendisinden kaçmaya bir yol da bırakmaz. Savaşlar gibi bazı önemli olayların bir bütün olarak fertlerin iradelerini aştiğini söylemek mümkündür. Ancak bu, fert ve toplumların bu tip olayların meydana gelmesi ve şekillenmesi üzerinde hiçbir etkilerinin olmadığı ve onların sadece tarih makinasının şursuz dişlileri oldukları anlamına gelmez.

⁴ Özellikle Batı dışı ülkelerde görülen demokrasi uygulamalarının, demokrasinin kendi ideal içeriğine bir türlü yaklaşamaması dikkat çekmektedir. Birçok İslam ülkesi ise hala demokrasiye uzak bir mesafede bulunmaktadır (Geniş değerlendirme için bkz. Yasin Aktay, "Sınırdan Sığmayan Demokrasi ve İslâm", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 39-52; Ömer Çaha, "İslâm ve Demokrasi", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 53-76; Ali Bardakoğlu, "İslâm ve Demokrasi Üzerine", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 77-84; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, C. I, s. 287-288).

⁴ Christian Troll, *a.g.t.*, s. 8.

Ayrıca, savaşlar gibi birçok farklı nedenlerden dolayı patlak veren bazı sosyal olayları, onların şekillenmesinde ve oluşumunda etkili olan insan iradesini ve diğer elemanları dışlayarak, dialektik bir yolla sadece dine indirgemek suretiyle yorumlamanın doğru olmadığı kanaatini taşıyoruz. Çoğunlukla herhangi bir olay birçok elemanların ve sebeplerin karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkar ve dışarıdan görüldüğü kadar da basit değildir.⁵

Fizikî olaylarda olduğu gibi psikolojik ve sosyal olayların oluşumunda da birtakım sebepler vardır. Ancak kolaylıkla deney ve gözlem sahasına girebilen fizikî olaylarda bile katı bir determinizmden bahsedilemeyeceği gibi⁶, aynı prensibin (determinizm) basit bir mukayese ile psikolojik ve sosyal olaylara tatbik edilmesi tatminkar görülebilir mi? İnsan ve toplumların, iradesiz bir şekilde sebeplere tabî olan, tarihin ve kaderin tekerleri altında şuuruzca ezilen varlıklar olarak tasavvur edilmesi, insan ve toplum gerçeğini ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Kültürel, ekonomik, sosyal v.d. şartların insan ve toplum üzerinde etkileri olduğu kadar, insanın da doğaya, sosyal, kültürel ve ekonomik çevreye önemli etkileri vardır. Sonra târihî, sosyal ve kültürel olaylar basit bir formüle indirgenemeyecek kadar karmaşık görülmektedir. Örneğin “değerler konusunda insanoglunun kendisine uygun hedeflerini nasıl anlayacağımız, bir dereceye kadar ferdiyetçiliği veya paylaşımı, hürriyeti veya itaati, rahatlığı veya görevi, yaratıcılığı veya mevcut şartlara uyumu, şahsi hakları veya toplumun genel iyiliğini vurgulayan bir kültür içerisinde eğitim alıp almadığımız tarafından yönetilecektir... Dahası, bizim düşünce ve ifadelerimizin büyük çoğunluğu, kültürün sonucu ortaya çıkan şeylerden elde edilen mecazları da içerir.”⁷ “Bununla beraber dünya basitçe insana verilmiş bir şey değildir. Bizim bazı gerçeklerimiz olduğu gibi kalırken, gerçeğin diğer parçaları insan yapıp-etmelerinin ürünleridir ve diğer bir insan yapıp-etmesi ile değiştirilebilirler. Daha önceki (değişmeyen) parçalar bizim genellikle doğa diye isimlendirdiğimiz şeydir. Kütlelerin çekim kanununa göre birbirlerini çekmeleri, hayatımızı devam ettirebilmek için D vitaminine ihtiyaç duymamız, bizim dünyamızı oluşturan şeyleri kavramaya kendileri ile teşebbüs ettiğimiz insan çıkarımlarıdır. Biz onları değiştiremediğimiz gibi, onlar hakkında şikayette bulunmak da bir şeyi değiştirmez. Bu, var olan şeylerin üzerinde akıp gittiği doğal durumdur. Bununla beraber bizler bu verilen şeyler hakkındaki bilgilerimizi durumumuzu avantajlı bir konuma getirebilmek için kullanabiliriz. Örneğin bir doktor D vitaminine ait bir formun belli bir dozajını temin etmek suretiyle bize belirli bir tıbbî duruma karşı nasıl muamele edileceğini gösterebilir. Halbuki hastalığın izdirabını çekmekte olan

5 “Dialektik” kavramı için bkz. S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, 5. Baskı, Ankara 1990, s. 46-60. Toplumsal etkileşimin özelliklerini kavrayıp açıklama bakımından, toplum felsefesi ve daha sonra sosyoloji tarihi içinde iki ana toplum görüşü çekişip çatışagelmiştir. Toplumsal ilişkiler düzeninin değişik görünümlerine öncelik vermeleri bakımından birbirinden ayrılan bu görüşler, aslında genel evren anlayışının birer yansıması olarak toplum felsefesinde ve sosyolojisinde özel yansımalarını bulmuşlardır. Genel felsefe eğilimi içerisinde evreni bir kosmos olarak tasarlayan görüş karşısında nasıl bir kaos olarak tasarlama eğilimi bulunmuşsa, toplumsal felsefeleri yaklaşımları içinde de toplumsal yapıyı uyumlu, bütünlümlü ve dayanışmalı öğelerden oluşan bir bütün olarak görüp değerlendirmelerin karşısında, onu daha çok birbiriyle çekişip çatışan, yeterince uyumlu olmayan ve ancak belli baskılar yolu ile birarada tutulabilen öğelerin bir bütünü olarak da tasarlayanlar bulunmuştur. Dahrendorf, toplumsal gerçekliği kavramada bu yaklaşımlardan hiçbirinin tek başına yeterli olamayacağını belirtiyor (bkz. Eyüp Kemerlioğlu, “*Toplumsal Çatışma Konusunda Temel Görüşler*”, Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan, Cumhuriyet Ü. Eğitim Fakültesi, Sivas 2000, s. 51).

6 Bkz. A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, İstanbul 1980, s. 431-474.

7 David A. Pailin, *Groundwork of Philosophy of Religion*, Epworth Press, London 1986, s. 64.

kimseler bunu kendileri için üretemezler.”⁸ Böylece, içerisinde kendimizi bulmuş olduğumuz doğal dünyanın yasaları içerisinde insan yaratıcılığının sonucu olarak şekillenen nesnelere ve olgular da vardır. Bu, bizim “kültür dünyası” olarak isimlendirdiğimiz şeydir. Bunun anlamı, insanlar ve toplumların bir yolla hayatın akışına müdahalelerde buldukları ve böylece tarihin yazılmasına aktif katkılarının olduğudur.

Gerçekte, temel bir prensip olarak insanlar irade hürriyetine sahiptirler ve kendi yollarını hür bir şekilde seçebilirler. Bundan dolayıdır ki onlar Allah’ın önünde hareketlerinden ve işlerinden dolayı sorumludurlar ve O, onları amellerinden dolayı mükafaatlandırır veya cezalandırırken, onları taşımakta oldukları niyetlere göre yargılayacaktır. Aşağıda verilen hadis ve Kur’an âyetleri bu gerçeği vurgulamaktadır:

“Ameller niyetlere göredir (niyetlere göre değerlendirilir)”⁹.

“Yanılarak yaptıklarınızda bir vebal yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”¹⁰

“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat belirdi, ki Allah, yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.”¹¹

“Her kim zerre kadar hayır işlerse karşılığını görecektir, ve her kim zerre kadar kötülük işlerse karşılığını görecektir.”¹²

Böylece, başkaları ile ilişki ve muamelelerinin temeline zıtlama ve çatışmayı koyanlarla, karşılıklı anlayış, sevgi, tolerans ve yardımlaşmayı merkeze alanların durumları, tarihin önünde ve Allah’ın nazarında aynı olmayacaktır; çünkü her iki grup veya eğilim de, tarihin müsbet veya menfi olarak şekillenmesine etkide bulunmaktadır.

Medeniyetlerin, o medeniyetleri oluşturan inanç ve değerlerin, ideallerin birbirinden farklı özellikler taşıması, bu medeniyet ve geleneklerin kendilerince doğru kabul edilen birtakım ideallere ve hedeflere sahip olmaları bazen değişik şekillerde tezahür eden çatışmalara yol açsa bile, bunun böyle olması, birtakım kimselerin iddialarının aksine¹³ çatışmayı kaçınılmaz ve zorunlu bir sonuç haline

⁸ A.g.e., s. 55.

⁹ Buharî, *Sahih*, Bedü'l-Vahy 1, İman 41, Nikah 5, Talak 11; Müslim, *Sahih*, İmâra 155; Ebu Dâvud, *Sünen*, Zühd 26; İbn Hanbel, *Müsned*, 1/25.

¹⁰ el-Ahzâb, 33/5.

¹¹ er-Rûm, 30/41.

¹² ez-Zilzâl, 99/7-8.

¹³ Bkz. Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, (çev. Mustafa Çalık), *Medeniyetler Çatışması*, Ankara 1995, s. 13-41; Huntington adı geçen makalesinde toplumsal çatışma olgusunu din ve medeniyet farklılıklarına indirgeyerek izah etmekte ve çatışmaların ve harplerin ortaya çıkmasından ağırlıklı olarak dinleri sorumlu tutmaktadır. Yazarın toplumsal çatışma olgusunu çok genel ve spekülâtif değerlendirmelere dayalı olarak dinler ve medeniyetler farklılığı ile açıklaması yeni bir tarz olarak gözüğe de, aslında tarihî ve sosyal olayları “çatışma” teorisi ile açıklamanın uzun bir geçmişi ve gelişimi bulunmaktadır. Genel halk bilgilerinin yanısıra, büyük dinlerin ana kaynaklarında da toplum hayatının bu önemli sürecine geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Diğer taraftan gerek genel felsefeleri ve gerekse toplum felsefeleri içinde çatışma sürecine yer verip onu geniş bir biçimde işleyen çok sayıda düşünür mevcuttur. Ancak çatışmanın dinamiği hakkında bütün bu düşünürler aynı kanaati taşımazlar. Meselâ çağdaş çatışma teorisinin gelişiminde özellikle Marx ve Simmel’in etkileri büyük olmuştur. Bu iki yazarın çatışma sürecine yaklaşımları oldukça önemli farklılıklar gösterir. Marx çatışma olgusunu ekonomik olarak çoğunlukla kıt kaynakların bölüşümündeki ve özellikle iktidar dağılımındaki karşı çıkarılardan kaynaklanan çatışmalara bağlarken, George Simmel’in Fonksiyonist Çatışma Teorisi, çatışmayı

getiremez. Ayrıca Immanuel Wallerstein'in de dikkat çektiği gibi¹⁴, Batı'nın Hristiyanlıkla, Doğunun da İslâmiyet'le özdeş hale getirilmesi bizi yanıltabilir. Sonra aynı gelenekten gelen Hristiyanlık'la İslâmiyet birbirine hasım¹⁵ iki din olarak da değerlendirilmemelidir. Musevîlik, Hristiyanlık ve Müslümanlık temelde ortak bir geleneğe sahip olup¹⁶, aile içi sürtüşme fikirden çok kaynaklarla ilgili bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Emevîlerin İber Yarımadası ve Fransa'nın içlerine kadar girmeleri, İspanyolların Müslümanlara karşı harekete geçmeleri, Haçlı Seferleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın içlerine kadar ilerlemesi, daha çok siyâsî ve askerî anlamda birbirlerinin kaynak ve imkanlarını kontrol altına alabilmek için karşı karşıya gelmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılda da durum farklı değildir. Petrol meselesi, İsrail'in konumu ve Filistin meselesi, İslâm ülkelerinin jeopolitik ve stratejik durumu, diğer ülkelerin ve özellikle Batılı ülkelerin İslâm'a yaklaşımında ve İslâm'la ilgili birtakım imajların oluşumunda etkili olmuştur. Yirmibirinci yüzyılı idrak ederken dünyamız adeta Samuel Huntington'u haklı çıkaracak şekilde etnik ve dini çatışmalara sahne olmaktadır. Daha çok yakın bir geçmişte Bosna'da, Kosova'da yaşanan acı olayların benzerleri bugün Çeçenistan'da ve Endonezya'da yaşanmaktadır. Ciddî tedbirler alınmazsa bu çatışmalar dalga dalga büyüyerek genişleyebilir ve yüzyılımızın en önemli problemlerinden biri haline gelerek insanlığa çok acı tecrübeler sunabilir. Etnik ve dinî çatışmaların özellikle doğal kaynakların bulunduğu bölgelerde ortaya çıkması bir rastlantı olmadığı gibi, anlamsız da değildir.

Dinlerin kültür ve medeniyetlerin oluşumunda önemli fonksiyonlar icra ettiklerinin kabul edilmesi¹⁷, onların diyalektik bir bakış açısıyla zorunlu olarak düşmanlıkları ve çatışmayı teşvik edeceği anlamına gelmez.¹⁸ Dikkatli bir gözlem problemin çoğu defa dinin özünde değil, onu anlamaya ve yaşamaya çalışan insan ve toplumların dine yaklaşımında; dinin, zaman içerisinde ortaya çıkan birtakım ekonomik, sosyal, politik ve diğer yapı ve kurumlarla özdeş hale getirilmesindedir¹⁹;

toplumsal etkileşim biçimlerinden yalnız biri olarak ve onu bütün toplumlarda görülen yaygın ve kaçınılmaz bir süreç olarak ele alır. Bu süreç, toplumsal birleşme ve bütünleşme süreçleriyle yanyana bulunur ve hatta toplumsal bütünleşmeye değişen ölçülerde katkısı olur. Çatışma yalnız çıkar ayrılıklarından değil, fakat aynı zamanda organik ve psikik güdülerden de kaynaklanır. Hatta son çözümlemede çatışmanın asıl kaynağının kişilerin biyo-psikik eğilimleri ve güdüleri olduğu söylenebilir (Çatışmayı esas alan yaklaşımların geniş değerlendirilmesi için bkz. Eyüp Kemerlioğlu, a.g.m., s. 51-68).

- 14 Immanuel Wallerstein, "İslâm, Batı ve Dünya Sisteminin Geleceği", Yenişafak, 12-16 Şubat 1999.
- 15 Söz konusu dinlerin haklılık iddiasında olmaları, bu dinlerin müntesiplerinin birbirlerine karşı düşmanca bakmalarını gerekli kılmadığı gibi, belli ölçüler çerçevesinde birarada yaşamalarına engel de değildir.
- 16 Bkz. Mehmet Paçacı, "De ki: Allah Bir'dir- İhlas Süresi'nin Sâmi Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri", *İslâmiyât*, C. I, Sayı: 3, Temmuz-Eylül 1998, s. 49-71.
- 17 Bkz. P.A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, (çev. Münir Raşit Öymen), Ankara 1974, s. 197-237.
- 18 Samuel Huntington'a göre dünyamız, aralarında nerede ise ortak hiçbir şeyi olmayan din ve uygarlıkların kaçınılmaz çatışmalarına muhataptır. Ancak dikkatli bir bakış, özellikle Musevîlik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi büyük dinlerin aynı gelenekten geldiklerini ve aralarındaki farklılıklara rağmen bu din ve uygarlıkların, üstünde anlaştıkları birçok etik ilkenin varlığını göstermeye yeter. Ayrıca kültür ve medeniyetler değişme gücünden yoksun olmadıkları gibi, değişmeden muaf da değildirler. Farklı dinlere ve kültürlerle sahip olsalar bile, insan ve toplumlar küresel bir etîğe doğru ilerleyebilirler (bkz. Dr. Antes, "İnsanlığın Ortak Bir Mirası Var mı?" (basılmış tebliğ), Dünya, İslâmiyet ve Demokrasi, Konrad Adenauer Vakfı, ty., s. 27-37).
- 19 Geniş değerlendirme için bkz. Fazlur Rahman, *İslâmî Metodoloji Sorunu*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1995; M.G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, (çev. Tercüme Kurulu), I-III, İstanbul 1995, C. I, s. 325-327; Roger Garaudy, *Entegrizm*, (çev. Kâmil Bilgin Çileçöp), 2. Baskı, İstanbul 1993, ss. 9-13; Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kadar Kur'an ve Müslümanlar*, Ankara 1996, s. 201-223.

yani norm ve form, aralarında belirli bir ilişki olmakla beraber birbirinden farklı şeylerdir. Yoksa elbette ki Allah zulüm ve haksızlığı, yalan ve aldatmayı, her türlü tecavüzü, insanları acimasızca katletmeyi, yerlerinden ve yurtlarından sürmeyi asla kabul etmez. Bu gerçek bütün kutsal kitaplarda, Tevrat'ta ve İncil'de ve de Kur'an'da açıkça ifade buyurulmaktadır.²⁰ Ayrıca bir kimsenin belli bir dinin müntesibi olması, onun müntesibi olduğu dinle kuvvetli bağları olduğu, bütün düşüncelerini ve davranışlarını sözkonusu dinin normlarına göre yönlendirdiği, zaaflarından ve ihtiraslarından kaynaklanan birtakım menfi taleplerinden ve hedeflerinden vazgeçtiği anlamına da gelmez.

Bir kimsenin veya grubun dine, olgu ve olaylara yaptığı yaklaşımını, yorumunu ve düşüncesini ideolojik²¹ olarak dogmatik hale getirmesi; yani onu hiçbir eleştiri yapmaksızın mutlak doğru kabul etmesi anlamına gelen fanatizm, geçmişte ve günümüzde dinler, ideolojik gruplar, toplumlar, mezhepler ve hatta belirli bir mezhebin fraksiyonları arasında görülen çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. İdeolojilerden ve ihtiraslardan hareket edildiği takdirde sevgiye, evrensel ahlâk ve hukuka, insânî değerlere fazla yer kalmamaktadır. Böylece İslâm'ı da değerlendirirken İslâm'la Müslüman'ı birbirinden ayırmak çok önemlidir. Çünkü onlar farklı şeylerdir. Benzer şekilde, Kosova'da Sırpların ellerinde gerçekleştirilen katliamları, masum insanların ve sivillerin öldürülmesini, tecavüzleri, insanların evlerinden ve yurtlarından çıkarılıp sürülmesini, zulüm ve gaddarlığın her türüsünü Hristiyanlık'ın kendisine ve biz Müslümanların da Allah'ın elçisi olduğuna inanıp sevdiğimiz, saygı duyduğumuz İsa Peygamber'in evrensel mesajlarına hamledeyemeyiz. Buradan hareketle saldırganlık, tecavüz, hukuk ihlali ve terörün her cinsi ideolojiler ve dinler adına, milliyetçilik veya mezhepçilik adına taraftar bulamamalıdır. Bu tip olaylar kötü imajlar yaratmak suretiyle farklı din ve kültürlerle sahip toplumlar arasında gerekli anlayışı ve işbirliğini engellemektedir. Dikkatli bir gözlem ve olayların analiz edilmesi, meşrû müdafânın dışında çarpışma ve çatışmaların, savaş ve insan hakları ihlallerinin ana kaynağının dinin kendisi olmayıp, moral ve insânî değerlerin eksikliği, cehalet, fanatizm, inançsızlık, adalet duygusunun ve Allah'a, insanlığa ve doğaya karşı gerekli sevgi ve saygının olmaması, ırkçılık, sınırsız hakimiyet, güç ve mülk kazanma arzusu olduğunu gösterir. Saldırganların belli bir dine mensubiyetleri, onların yaptıklarından doğrudan dinin kendisinin sorumlu tutulmasını gerekli kılmadığı gibi, saldırganların saldırılarını dînî, mezhebî, ideolojik veya millî slogan ve söylemlerle kamufflaj etmeye çalışmaları bu gerçeği değiştiremez. Dolayısı ile kaynağı insanın fitratında bulunan bu zaaf ve olgulardan doğan çatışmalar dün olduğu gibi bugün için de vardır, gelecekte de devam edecektir. Ama bu çatışmalar aslında dinlerin kendi aralarında değil, fakat bütün değerleri, hakları ve hukuku iptal ederek kayıtsız şartsız bütün kaynaklara ve her şeye hükmetmek isteyenlerin kendi aralarında veya da onlarla

²⁰ Bkz. Tevrat, Çıkış, 3-17, Levililer, 19/9-35; İncil, Matta, 5/1-48; Kur'an, en-Nahl, 16/90, el-İsrâ, 17/31-38.

²¹ "İdeal" ile, "ideoloji" yi birbirinden ayırmak gerekir. İdeal daima olgulara bağlı kalır ve hamle gücünü onlardan alır. Halbuki daha çok soyut ve hayâlî fikirlerden meydana gelen tasavvurlar ve fikirler sistemini, toplumda sosyal bir gruba ait inanışların bütünüdür ifade eden ideoloji, vasıtalarını keyfi ve indî seçtiği gibi, çoğu defa bu seçilen vasıtalar gayr-i meşru ve gayr-i ahlâkidir. İdeoloji, bir yönü ile olgulara dayansa bile, ütopyik bir proje olmak durumundadır. İlim ideolojiden ayrıldığı gibi ilme dayanan felsefe de ideolojiden ayrılır. İlim ve felsefe izâfî ve değişmeye müsait olup aynı zamanda kendileri için belirlenmiş bir alan vardır. Halbuki ideoloji, kendisini mutlak doğru hükmüne koyduğu gibi, ne alan ne de sınır tanımaz ve çoğu defa da politikanın emrinde ve hizmetindedir (bkz. S. Hayri Bolay, a.g.e. s. 114-116).

yeryüzünde adaleti, insan haklarını ve hukuku ikame etmek isteyenler arasında olacaktır.²²

Konuya İslâm dini açısından bakıldığında, "İslâm" ve "Müslüman" imajı çizilirken, İslâm'la İslâmî olanın birbirinden ayrılması önem arz etmektedir. İslâm, daha önce gönderilen peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri mesajları tasdik eden, Hz. Muhammed'e insanlara tebliğ etmesi için vahiy yolu ile gönderilmiş dinin adıdır ve onun temel kaynağı da Kur'an'dır. Kur'an, bir Müslüman için iman objesi olma yanında bilgi objesidir ve dolayısı ile dini anlamada ve yorumlamada merkezî bir konumdur. Kur'an'la beraber dinin açıklanıp anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan sünnet ve hadislere gelince, onların ifade ettiği bilgi Kur'an gibi katiyyet ifade etmez. Ayrıca sünnetin tarifi, sahih olup olmama bakımından derecesi, alanı ve boyutları üzerinde birtakım ihtilaflar ve farklı anlamalar söz konusudur.²³ İslâmî olana gelince bu kavram, dinin, kimlik olarak ona inanan ve onu anlamaya çalışan insan ve toplum tarafından muhtelif derecelerde anlaşılması, yorumlanması ve hayata geçirilişini ifade eder. Diğer dinlerde olduğu gibi, İslâm'ı ve onun kaynaklarını da kendisine göre anlayan, yorumlayan ve uygulamaya çalışan çok farklı grupların, cemaat ve yönelimlerin olması işin tabiatının gereğidir.²⁴ Ancak İslâm ve Müslümanlarla ilgili bazı yanlış diyebileceğimiz imajların oluşturulmasında ideolojik, politik ve diğer yaklaşımlar etkili olduğu kadar, Kur'an'a parçacı bir yöntemle yaklaşılması, tarih içerisinde farklı şartlar ve ortamlar içerisinde teşekkül eden ekonomik, politik, sosyal ve diğer kurumların, geleneklerin doğrudan İslâm'ın kendisiyle özdeşleştirilmesi de önemli rol oynamaktadır.²⁵ Müslüman ise Allah'ın birliğine, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in öğretilerine iman eden ve bu öğretileri uygulamaya sokan insandır. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi İslâm ve Müslüman ayrı şeylerdir ve birbirleriyle özdeş hale getirilemezler. Müslüman her şeyden önce diğerleri gibi insandır ve insana ait topyekün olguların, fitrat özelliklerinin dışında değildir. Yani Müslüman bir kimse veya topluluk İslâm'ı yanlış anlayabilir, yanlış uygulayabilir ve dinin özünü, genel mesajları ve hedefleriyle hiç de tutarlı olmayan birtakım tutumlar sergileyebilir. Zaman zaman birçok psiko-sosyal, kültürel, ekonomik ve politik faktörlerin sonucu bazı kişi ve grupların şahıslarında ortaya çıkan yanlış anlamaların, uygulamaların ve olumsuzlukların dinin bizzat kendisine maledilmesini ve onların şahsında İslâm'ın yargılanmaya çalışılmasını tutarlı bulmuyoruz. Aslında ideal olan şey, kişinin hata etmemesidir. Fakat insanlar zaafının gereği yanlış düşünüp hata edebilirler. Farklı olan şey, hatanın çeşidi ve oranıdır. Önemli olan hatalarda ısrar etmemek ve onlardan gerekli dersi almaktır.

²² Şiddet, kayıtsız ve sınırsız olarak mahkum edilemez. Hak ve hukuku, ahlâkî ve evrensel değerleri hiçe sayanlara, yeryüzünde haksız bir şekilde şiddetin ve zulmün her çeşidini uygulayanlara karşı haddi aşmaksızın şiddet kullanılması meşrudur. Kur'an'da bu anlamda kuvvet kullanımına izin verilmiştir (bkz. el-Bakara, 2/251, 190-194).

²³ Sünnet üzerindeki ihtilaf için bkz. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis*, (tahk. Muhammed Abdurrahîm), Beyrut 1995, s. 10-83; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *İslâmî Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s. 131-236; Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, (çev. Adil Çiftçi), Ankara 1997, s. 80-91.

²⁴ Geniş değerlendirme için bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 1-19; Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, C. IX, Sayı 1-2-3-4, 1996, s. 103-114.

²⁵ Geniş değerlendirme için bkz. Talip Özdeş, "İslâm ve Müslüman Kavramları Açısından Din-Bilim ve Siyaset İlişkilerinin Anlamı", *İslâmî Araştırmalar*, C. XI, Sayı 1-2, 1998, s. 117-125.

C. Çoðulculuk ve İslâm

Çoðulculuða Kur'an açısından bakış konusuna gelince, böyle bir anlayış ve yapılanma için gerekli zeminin oluşumunda ilke olabilecek temel referansları onda bulmak mümkündür. Temel kaynağını Kur'an'ın oluşturduğu İslâmiyet'in kendisi, barış, esenlik, güven, Allah'a teslimiyet anlamlarına gelmektedir.²⁶ Kur'an Hz. Muhammed'den daha önce gönderilen peygamberlerin, Musa ve İsa (a.s.)'nın ve onların Allah'tan getirdikleri mesajların doğruluğunu tasdik etmekte²⁷, başka dinlerin varlığını da tanımaktadır.²⁸ Diğer dinlerin müntesipleriyle Müslümanlar arasındaki muamelede barış, adaleti, iyiliği ve güzel davranışı esas alıp öne çıkarmaktadır.²⁹ Hz. Muhammed'in Veda Hutbesinde de vurguladığı gibi, bütün insanlar Adem'den gelmekte olup Adem ise topraktan yaratılmıştır. Böylece Arab'ın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur.³⁰ Yani bütün insanlar birbirinin kardeşidir ve kardeşler arasında kötülüğe, haksız tahakküme ve gaddarlığa yer yoktur.

Kur'an, iman konusunu bir irade ve özgürlük sorunu kabul etmekte³¹ ve bu konuda yapılacak her türlü baskı ve şiddeti reddetmektedir.³² Kur'an, Allah'ın insan iradesine ve özgürlüğüne değer vermesinden, insanların imtihan için yaratılmış olmaları keyfiyetinden³³, yegane yargılayıcının Allah olduğundan³⁴ hareketle, her türlü inancı ve hatta inançsızlığı özgürlükler ve hukuk açısından eşit sayar. Kur'an, Hacc suresi 40. âyette manastırları, havra ve kiliseleri mescitlerle birlikte sayarak buraları, Allah'ın isminin zikredildiği yerler olarak zikreder ve korunmalarından önce Müslümanları sorumlu tutar. Kur'an insanları yargılamayı Allah'a bırakarak Bakara suresi 62. âyette iman edenlerin, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbîlerden Allah'a ve ahirete iman edip salih ameller işleyenlerin Allah katında mükâfaatları olduğunu ve onların mahzun da olmayacaklarını, onlar için bir korkunun olmayacağını ifade eder. Bakara suresi 80-81, 111. âyetlerde, yine Nisa suresi 122-125. âyetlerde mutlak doğruluğun sadece belli bir dînî geleneğe hapsedilmesi ve cennet tekelciliği yapılması reddedilmekte, Allah'ın birliğine iman, güzel ahlâk ve salih ameller öne çıkarılmaktadır. Kur'an dinde zorlama olamayacağı prensibini koyarak³⁵, vicdanlar ve hür düşünce üzerinde, imanlar üzerinde yapılacak baskının olumsuzluğuna işaret etmekte, insanları zorla Allah yolundan çevirmek için yapılan baskıları "fitne" olarak isimlendirerek, insanların inançlarından dolayı yurtlarından çıkarılmasını, onlar üzerinde baskılar uygulanmasını nehyetmektedir.³⁶ Ayrıca bu

26 "İslâm" kelimesinin anlamları için bkz. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut ty., c. XII, s. 289-295; Râgıp el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (tahk. Safvân Adnân Dâvûdî) Beyrut 1992, s. 421-424; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by Milton Cowan), 3. Baskı, Beyrut 1980, s. 424-425.

27 El-Mâide, 5/48.

28 Eş-Şûrâ, 42/13-14; Yunus, 10/74; İbrahim, 14/4; el-Mâide, 5/48.

29 En-Nahl, 16/125; el-Enfâl, 8/61.

30 Bkz. Ebu'l-Fidâ el-Hâfız İbn Kesîr, *es-Sirâtu'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut, ty., C. II, s. 189; Muhammed Abdu'l-Mâlik b. Hişâm, *es-Sirâtu'n-Nebeviyye*, I-V, Kahire 1996, C. IV, s. 47; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, ter. Vecdi Akyüz, Umur Matbaacılık şti, s. 382.

31 Yunus, 10/99; el-Kehf, 18/29.

32 El-Bakara, 2/256.

33 El-Mülk, 67/1-2.

34 El-Bakara, 2/113; en-Nisa, 4/141; el-A'râf, 7/87; en-Nahl, 16/124; el-Hacc, 22/56, 69.

35 El-Bakara, 2/256.

36 El-A'râf, 7/103-130; el-Burûc, 85/4-10.

şekilde bir fitnenin yeryüzüne egemen olmaması için de Müslümanlara, ona karşı mücadele etme misyonunu da yüklemektedir.³⁷

Hariciler³⁸ gibi tarih içerisinde ortaya çıkan bazı dîni gruplar tarafından uygunsuz ve yanlış bir şekilde anlaşılıp yorumlanmasına rağmen, Kur'an'da Müslümanlara savaş ruhsatı veren âyetler kesinlikle tecavüzü, baskıyı, hak ve hukuk gasbını, terörizmi cevaz veren âyetler değildir.³⁹ Aksine savaş ruhsatının dayanağı hak ve adaleti ikame ederek fitne⁴⁰ ve zulmü ortadan kaldırmaktır. Nisa suresinin 89-91. âyetleri, bu konuda Kur'an'ın evrensel mesajını ifade etmektedir.

İslâm dininin amelî ve hukukî hükümleri de ihtiva etmesi, barış içerisinde karşılıklı anlayış, hak ve hürriyetler, insan hakları bağlamında bir arada yaşamaya engel değildir. Aşağıdaki Kur'an âyeti, çoğulculuğu tanımakla kalmayıp onun varlık zeminini oluşturmakta ve aynı zamanda bu oluşumun hikmet ve hedefini de belirtmektedir:

“Ey Rasulüm, sana da bu hak kitabı (Kur'an'ı), kendinden önceki kitapları hem tasdikçi, hem de onlar üzerine bir şahit olarak indirdik. O halde sen, Ehl-i Kitap arasında Allah'ın sana gönderdiği hükümlerle hüküm ver; sana gelen bu haktan ayrılıp da onların arzuları arkasından gitme. Ey insanlar, sizden herbir peygamber için bir şir'a ve yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı. Fakat sizi, zamana göre size verdiği şeyler içerisinde imtihan

³⁷ El-Bakara, 2/193.

³⁸ W. Montgomery Watt'ın, III. Halife Hz. Osman'ın isyancılar elinde şehit edilmesinden sonra “Hüküm ancak Allah'ındır” sloganı altında ortaya çıkarak IV. Halife Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve daha sonraki ayaklanmalarda aktif rol alan Hariciler hakkındaki değerlendirmeleri kayda değer gözükmektedir. Onun değerlendirmesine göre, Hariciler arasında rastlanılan İslâm ümmeti hakkındaki cemaatçi düşünce, İslâm öncesi Arapların kabile hakkındaki düşünceleriyle yakın bir benzerlik gösterir. Bedeviler için kabile, “mürüvve” veya “erkeklik-yığıtlık” kavramında toplanan, itibar ettikleri değerlerin taşıyıcısı idi. Eğer bir bedevi Arap şerefli bir iş yapmışsa, bu şerefli bir soydan, yani şerefli bir kabileden gelişi yüzündendir. Onun bu işi, kabilesinin şan ve şerefini artırmıştır. Bedevi asıldan gelen Haricilerin çıkışlarına, çölde aşına oldukları âdet ve geleneklerin, oluşturdukları küçük toplulukların, yeni şartlarda ve İslâmî bir temel üzerinde yeniden kurulma teşebbüsü olarak bakılabilir. Çölün kabile geleneğine ve daha geniş hürriyet havasına alışık olan bu insanların, şehirleşmenin getirdiği değişikliklere ve yeniliklere uyum konusunda, güçlü bir bürokrasinin kontrolü altına girme konusunda problemler yaşadıkları ve bu sıkıntılarını merkezî hükümete tepki yoluyla dışa yansıttıkları düşünülebilir (bkz. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), I. Baskı, Ankara 1981, s. 11-45). Watt'ın Haricilerle ilgili tesbitleri, Eric Hoffer'ın topluma uyanmayan kimselerle ilgili değerlendirmelerine uyum arz ediyor. Hoffer, topluma uyanmayan kimselerde bir atılımcılık ruhu bulunduğunu belirttikten sonra, bu gibi kimselerin, yaratıcı bir güce sahip oldukları takdirde kişisel bir atılım yapabildiklerini, ancak yaratıcı güçten yoksun olduklarında, kendi yeteneksizliklerinin ezikliğinden kurtulmak için kitle hareketlerine katılarak o hareketler içerisinde kişiliklerini erittiklerini ve bu yolla bir nevi “yıkıcılık özgürlüğü” ne kavuştuklarını ifade ediyor. Nitekim onun yaptığı tesbite göre, Almanya ve İtalya'da, bu gibi kişiler Nazi, Faşist ve Komünist hareketlere katılmışlar ve böylece kendi istenmeyen benliklerinden kurtulma yolu aramışlardır (bkz. Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar*, (çev. Erkil Günür), İstanbul 1988, s. 69-71).

³⁹ El-Bakara, 2/190, 194; el-Mümtehine, 60/8-9.

⁴⁰ İslâm tarihinde çoğu defa spekülâtif anlamlar yüklenerek politik malzeme haline getirilen kavramlardan birisi de “fitne” kavramıdır. Halbuki bu kavram, Kur'an'da diğer anlamlarının yanında ağırlıklı olarak kişilerle baskı yapmak suretiyle onları sahip oldukları inançtan zorla vazgeçirmeyi, insanları zorla Allah yolundan saptırmayı ifade etmektedir. Yoksa yeryüzünde fitnenin ortadan kaldırılması misyonu, farklı din ve inanışlara sahip insanlar üzerinde baskı ve zulüm uygulayarak onları zorla müslüman yapmayı ifade etmediği gibi. Kur'an'ın Müslümanlardan hikmete dayalı olarak yapılmasını emir buyurduğu davet ve tebliğ faaliyeti de vicdanlara baskı uygulanarak, farklı fikir ve inanışlara müsamaha gösterilmeyerek yerine getirilemez (Fitne kavramı ve anlamları için bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, 3. Baskı Beyrut 1994, C. XII, s. 317-320. Konunun lügat ve Kur'an bağlamında geniş değerlendirmesi için ayrıca bkz. Emrullah İşler, “Fitne Kutıldan Beter mi?”, *İslamiyat*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 137-153).

edecek. O halde hayırlı işlerde yarışın. Sonunda toptan dönüşünüz Allah'adır. O gün, din hakkında yaptığınız ihtilafları Allah size haber verecektir."⁴¹

Hayırda yarışmak ancak birbirinden farklı tarafların ve grupların mevcut olmasıyla mümkündür. Birbirinden farklı taraflar olmazsa, yarış da olamaz. Ancak bu yarış kötü işlerde, Allah'ın insanlar için çirkin görüp yasakladığı işlerde değil, insanlığın topyekün hidayeti ve kurtuluşu için hayırlı hizmetlerde, salih amellerde olacaktır. Kur'an'da kötülük yapanlara karşı bile iyilikle muamele edilmesi teşvik edilmektedir:

*"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü iyilikle savuştur. O zaman göreceksin ki, seninle düşman olan kimse, sana sınımsız bir dost oluvermiştir."*⁴²

Bu tip bir davranış bir olgunluk işaretidir ve bu olgunluğa ancak sabredenler ulaşabilir.⁴³

Aşağıdaki âyette de yine bütün insanlara seslenilerek, değer yargılarının, ırk ve etnik ayrımlara, cinsiyet ayrımına dayandırılmayacağı, üstünlüğün ancak takvada olduğu vurgulanmaktadır:

*"Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Hem de sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız. Biliniz ki Allah katında en ekreminiz, takvada en üstün olanınızdır."*⁴⁴

D. SONUÇ

Müsbet şeylerin yanında çok acı olaylara, adaletsizliğe, hukuk ihlallerine, katliamlara, moral çöküntülerine, stres ve bunalımlara sahne olan insanlık dünyası, her zamankinden daha çok peygamberler aracılığı ile insanlara getirilen ilâhî ve evrensel mesajlara, ahlâkî öğüt ve yönlendirmelere, birbirini anlayıp birbiriyle yardımlaşmaya, birbirinin değerlerine saygı göstermeye ihtiyaç duymaktadır. Papa John Paul'ün de vurguladığı gibi ortak ilgiler arasında en başta gelen şey insan hayatının ruhî boyutunun korunması materyalizm, bencillik ve gerçek insanî ve ilahî değerlerin tersyüz edilmesinin tehdidi altında yaşayan toplumlarda moral ve ruhî değerlerin kabulüdür. Hristiyanlar ve Müslümanlar insan hayatının anlam ve gayesi, insanlar arasındaki bölünme, çatışma ve artan kutuplaşmalar, ön yargıların inatla devam etmesi karşısında, büyük ölçüde uluslararası dayanışmanın eksikliğinden kaynaklanan ekonomik problemler ve adaletli, dürüst ve etkin bir yönetime duyulan ihtiyaç gibi sosyal ve politik konularda, toplum hayatında arzu edilen doğruluk ve disiplin konusunda, ayrımcılığın, insan hakları ve din ve vicdan hürriyetinin ihlali karşısında, aile hayatının müdafaası ve geliştirilmesi, anne babaların çocuklarına dini eğitim verme hakları, doğmamış çocukların hakları konusunda ortak bir ilgiyi paylaşmaktadırlar. Onlar aynı zamanda her şeyi yaratan Allah'ın yeryüzündeki kâlifesi olarak dünyanın doğal kaynaklarının korunması ve saygın bir şekilde kullanılmasını konusunda da özel bir sorumluluğa sahiptirler.⁴⁵

41 El-Mâide, 5/48.

42 Fussilet, 41/34.

43 Fussilet, 41/35.

44 El-Hucurât, 49/13.

45 Troll, a.g.,m., ss. 23-24.

Şuna inanıyoruz ki, farklı din ve kültürlerle sahip fert ve toplumlar arasında birbirini anlama ve birbirinin tecrübelerinden istifade etme, büyük dinlerin de gerçekleştirilmesini amaçladığı evrensel ahlâkın ve insânî değerlerin insanların akıl ve gönül dünyasına hakim olması noktasında sergilenecek özverili gayretler, yaşamakta olduğumuz acı tecrübelerden de gerekli dersleri çıkartarak, idrak etmekte olduğumuz 21. yüzyılda daha medenî ve barışçıl bir dünyanın kurulmasında, mânevî değerlerin insan ve toplumların hayatında hak ettiği saygın yeri bulmasında, çifte standartlı olmaksızın adaletin, karşılıklı anlayış ve yardımlaşmanın tesisinde çok önemli bir görevi yerine getirecektir. Bu misyonu yerine getirmeye çalışırken, Müslüman toplumların Batı'yı anlamada bazı problemlere sahip oldukları gibi, Batı ülkelerinde yaşayan bazı insanların ve grupların da İslâm'ı ve Müslümanları anlamada birtakım problemlerinin olduğunu farkındayız.

Konuya Müslümanlar açısından bakınca, özellikle modernliğin, İslâm ülkelerine Pozitivist felsefe ve dünya görüşüne dayalı olarak takdim edilmesi, İslâm'ın moral ve insânî değerlerine negatif bakış, yabancılaşma, Modernizm ve Batılılaşma adına yerli kültürü, kimliği ve tarihî geçmişi bir bütün olarak inkar, sömürge politikaları, Müslüman toplumların gözünde Batı ve Hristiyanlar hakkında bazı olumsuz imajların oluşmasına sebep olmuştur.⁴⁶ Demokrasinin Batı toplumlarında Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketlerinin geleneksel otorite biçimine karşı ortaya koyduğu bilinçli bir proje olarak gelişmesiyle, İslâm toplumlarının parça parça Batılı güçler tarafından istimlak edilmesinin aynı döneme denk gelmesi, İslâm dünyasına karşı Oryantalist ve emperyalist yaklaşımların sergilenmesi, Müslüman toplumların, işgale bir tepki olarak Batı'yı bütün değerleriyle beraber kökten reddetmelerine ve alternatif olarak daha çok sosyo-kültürel unsurları bünyesinde taşıyan geleneksel yapıları öne çıkartmalarına sebep olmuştur.⁴⁷ Halbuki Müslümanlar daha önce de kendilerine yabancı kültürlerle ve farklı dinlerin mensuplarıyla karşılaşmışlar, İslâm'ın evrensel ilkelerinden ve temel değerlerden hareketle ve onlardan sapmadan birtakım kurumlar ve normlar ihdas edebilmişlerdir. Çünkü İslâm'ın temel değerleri ve ilkeleri, müspet değişmelere ayak uydurabilecek ve onları özümleyebilecek, yeniliğe açık, kendisini değişen ve gelişen şartlar içerisinde ifade edebilecek özellikleri ve esnekliği bünyesinde taşımaktadır. Diğer bir deyişle İslâm, insan ve toplumların üzerinde yürüyebileceği evrensel değerlerle de rahatlıkla uyusabilecek temel prensipleri ortaya koyduktan sonra, insan aklına, ictihadına, bilgi ve tecrübesine tanıdığı geniş alanla çoğulculuk temeli üzerinde önemli bir dinamizme sahiptir. İslâm tarihi boyunca gerek itikâdî ve gerekse amelî sahada birçok mezhebin, inanışın, düşünce biçiminin, âdet ve geleneklerin ortaya çıkması ve kendilerini ifade edebilmeleri, eleştiriye tamamen kapalı olmamak kaydı ile Müslümanların hakim olduğu yörelerde farklı din, kültür ve etnik yapılara sahip insanların ve grupların, bazı ârizî durumlar ve kışkırtmalar hariç, genelde barış içerisinde birarada yaşamış olmaları bunun bir göstergesidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmeleri, hayatın birçok alanlarda ortaya çıkan ve dolaylı veya dolaysız bir şekilde gündemlerine girerek onları etkisi altına alan yeni durumları temel değerlere ve ilkelere uygun olarak yorumlayıp yönlendirebilmeleri, farklı kültür ve medeniyetlerin ortaya çıkardığı gelişmelerden istifade edebilmeleri, geçmişin bilgi

46 Geniş değerlendirme için bkz. Mehmet S. Aydın, "Türkiye'de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu*, C. XVII, Sayı 116-117, Nisan-Mayıs 1997, s. 14-19.

47 Ömer Çaha, a.g.m., s. 53.

birikimini de değerlendirmeye katarak yeni metodlarla kaynaklara yönelmelerine ve yoğun bir ictihad faaliyetine girişmelerine bağlıdır.

Konuya Batı tarafından bakınca, İslâm'ın, geçmişte ve günümüzde belirli tarihi, sosyal ve kültürel şartlarda ortaya çıkan izâfî yorumlarla ve müesseselerle özdeşleştirilmesi; Kur'an başta olmak üzere İslâm'ın temel kaynaklarına parçacı ve spekülâtif yaklaşımlar; İslâm dünyasında birtakım marjinal grupların dini anlama ve yorumlama konusundaki zayıflıkları ve zaafı sonucunda birtakım provakasyonların da etkisiyle sergiledikleri yanlışlıklardan ve olumsuzluklardan hareketle İslâm'ı bir savaş dini, Müslümanları da terörist olarak damgalama faaliyetleri; İslâm'ın esnek olmayan, donuk ve durağan, insanı robotlaştıran ve onun bütün hayat alanlarını katı prensipleriyle doldurarak akla, bilime ve tecrübeye imkân tanımayan ve böylece bütün müsbet gelişmelere kapalı bir din olarak telakkî edilmesi; İslâm'ın din ile devleti bütünleyen total bir yapı arzettiği ve böylece siyaset ve hukuk alanında çağdaş ve modern değerlere kapalı olduğu iddiası, Batı dünyasında İslâm ve Müslümanlarla ilgili önemli bir anlama probleminin varlığını izhar etmektedir.

Ancak bütün bunlar aşılabilir ve aşılmalıdır da. Bugün için Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer dinlerin mensupları arasında uzlaşmaya, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya, karşılıklı anlayışa olan ihtiyaç öncekinden daha büyüktür ve bunun yolu, eğitimin ve yorumun temelinde iyi niyeti ve samimiyeti, önyargılardan uzak bilgi alışverişini, sevgi ve toleransı koyarak değişik alanlarda sergilenecek müsbet ilişkilerden, diyaloglardan, dayanışma ve diyaloglardan geçecektir.

KAYNAKÇA

- Adivar**, Adnan, *Bilim ve Din*, İstanbul 1980.
- Aktay**, Yasin, "Sınırna Sığmayan Demokrasi ve İslâm", *İslâmiyât*, C.II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 39-52.
- Aydın**, S. Mehmet, "Türkiye'de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu*, C. XVII, Sayı 116-117, Nisan-Mayıs 1997, s. 14-19.
- Bardakoğlu**, Ali, "İslâm ve Demokrasi Üzerine", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 77-84.
- Bolay**, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 5. Baskı, Ankara 1990.
- Buharî**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih*, I-VIII, Çağrı Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Çaha**, Ömer, "İslâm ve Demokrasi", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 53-76.
- Demir**, Ömer-Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara 1997.
- Dr. Antes**, "İnsanlığın Ortak Bir Mirası Var mı?" (basılmış tebliğ), Dünya İslâmiyet ve Demokrasi, Konrad Adenauer Vakfı, ty., s. 27-37.
- Duman**, Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kadar Kur'an ve Müslümanlar*, Ankara 1996.
- Ebu Davud**, Süleyman el-Eş'as, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Fazlur Rahman**, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, (çev. Adil Çiftçi), Ankara 1997.
- Garaudy**, Roger, *Entegrizm*, (çev. Kâmil Bilgin Çileçöp), 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Hamidullah**, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, (çev. Vecdi Akyüz), Umut Matbaacılık Şti, ty.
- Hançerlioğlu**, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1976.
- Hodgson**, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni*, (çev. Tercüme Kurulu), I-III, İstanbul 1995.
- Hoffer**, Eric, *Kesin İnançlılar*, (çev. Erkil Günür), İstanbul 1988.
- Huntington**, Samuel P., "Medeniyetler Çatışması mı?", (çev. Mustafa Çalık), Medeniyetler Çatışması, Ankara 1995, s. 13-41.
- İbn Hanbel**, Ahmed, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- İbn Hişâm**, Muhammed b. Abdu'l-Melik, *es-Sirâtu'n-Nebeviyye*, I-V, Kahire 1996.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ el-Hâfız, *es-Sirâtu'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut ty.

- İbn Kuteybe**, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*, (tahk. Muhammed Abdurrahîm), Beyrut 1995.
- İbn Manzur**, Cemâluddîn b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, 3. Baskı, Beyrut 1994.
- İbn Manzûr**, Cemâluddîn b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Beyrut ty.
- İsfehânî**, Ragıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kurân*, (tahk. Safvân 'Adnân Dâvûdî), Beyrut 1992.
- İşler**, Emrullah, "Fitne Katilden Beter mi?", *İslâmiyât*, C. II, Sayı 2, Nisan-Haziran 1999, s. 137-153.
- Kemerlioğlu**, Eyüp, "Toplumsal Çatışma Konusunda Temel Görüşler", Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan, Cumhuriyet Ü. Eğitim Fakültesi, Sivas 2000, s. 51-68.
- Kılıç**, Sadık, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, C. IX, Sayı: 1-2-3-4, 1996, s. 103-114.
- Kırbaşoğlu**, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993.
- Kırca**, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993.
- Kitab-ı Mukaddes**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1976.
- Kongar**, Emre, *Demokrasi ve Kültür*, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Müslim** b. El-Haccac, Ebu'l-Hüseyn, *Sahih*, I-III, Çağrı Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Özdeş**, Talip, "İslâm ve Müslüman Kavramları Açısından Din-Bilim ve Siyaset İlişkilerinin Anlamı", *İslâmî Araştırmalar*, C. XI, Sayı 1-2, 1998, s. 117-125.
- Paçacı**, Mehmet, "De ki: Allah Bir'dir-İhlas Suresi'nin Sâmi Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri", *İslâmiyât*, C. I, Sayı: 3, Temmuz-Eylül 1998, s. 49-71.
- Pailin**, David A., *Groundwork of Philosophy of Religion*, Epworth Press, London 1986.
- Sorokin**, P.A., *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, (çev. Münir Raşit Öymen), Ankara 1974.
- Troll**, Christian, *Truth and Pluralism*, International Christian-Muslim Conference at Vienna, Mayıs 1997.
- Wallerstein**, Immanuel, "İslâm, Batı ve Dünya Sisteminin Geleceği", *Yenişafak*, 12-16 Şubat 1999.
- Watt**, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), 1. Baskı, Ankara 1981.
- Wehr**, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by Milton Cowan), 3. Baskı, Beyrut 1980.